

Osmanlı Devleti'nde Hukuki ve İdari Bir Uygulama Olarak "Usûl-i Aşâir" ya da "Aşiret Kuralları"

Zekeriya KURŞUN* - Subhi ADAM ABDALLAH ADAM**

*Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4157-6386>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
zkursun@fsm.edu.tr

**Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-0180-7620>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
subhiadam63@gmail.com

Atıf Bilgisi

Kurşun, Zekeriya, Subhi Adam Abdallah Adam. "Osmanlı Devleti'nde Hukuki ve İdari Bir Uygulama Olarak "Usûl-i Aşâir" ya da "Aşiret Kuralları". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), 1-36.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.499>

Geliş Tarihi	14.04.2024
Kabul Tarihi	04.07.2024
Yayın Tarihi	11.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu makale söz konusu enstitüde yürütülmekte olan "Osmanlı Devleti'nde Bedeviler ve İskân Siyaseti" (1876-1918)" başlıklı tezden üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Veri Toplanması Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırmanın Tasarımı	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Makalenin Yazımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin Arap Bedevî aşiretlerine özgü hukuki örf ve âdetlerin geçerliliğini tanımak için kullandığı Usûl-i Aşâir (Aşiret kuralları) kavramı ve uygulamalarını incelemektedir. Suriye ve Beyrut Adliye müfettişlerinden Ahmed Nazîfe göre Usûl-i Aşâir, Bedevî aşiretlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için uyguladıkları örf ve âdetlerdir. Bu âdetler, kimi zaman şeriata ve Osmanlı hukukuna aykırı öğeler içerebilmektedir. Osmanlı Devleti, farklı idari gereklilikler nedeniyle Usûl-i Aşâir'i geçici ve istisnai bir hukuki çerçeve olarak tanımıştır. Bu bağlamda, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Arap coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yerel istikrarı ve asayişini korumak amacıyla, Bedevî aşiretler arasındaki çatışmaların çözümünde Osmanlı İdarecilerinin gözetimi altında Usûl-i Aşâir'in uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışma, Osmanlı idarecilerinin Usûl-i Aşâir uygulamalarını tanımasını, Osmanlı Bedevî politikası ve söylemi çerçevesinde ele almakta ve bu stratejinin pragmatist bir idari yöntem olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, makale, Usûl-i Aşâir'in Osmanlı İdaresi tarafından hangi koşullarda benimsendiğini ve nasıl uygulandığını analiz etmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı Devleti'nin Usûl-i Aşâir'e yönelik yaklaşımı, Osmanlı modernleşme süreci ve devletin Arap coğrafyasındaki hakimiyeti bağlamında irdelemektedir. Bu açıdan makale, Osmanlı Bedevî politikasındaki nüansları ve Osmanlı İdaresinin Arap coğrafyasındaki yerel gerçeklere adaptasyon kabiliyetini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Osmanlı Bedevî Politikası, Usûl-i Aşâir, İdari Pragmatizm, Arap Vilayetleri.

Usûl-i Aşair "Tribal Rules": An Administrative And Juristic Practice In The Ottoman Empire

Zekeriya KURŞUN - Subhi ADAM ABDALLAH ADAM

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Waqf University, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4157-6386>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
zkursun@fsm.edu.tr

Fatih Sultan Mehmet Waqf University Postgraduate Education Institute,
Department of History, PhD Student, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-0180-7620>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
subhiadam63@gmail.com

Citation

Kurşun, Zekeriya, Subhi Adam Abdallah Adam, " Usûl-i Aşair "Tribal Rules": An Administrative And Juristic Practice In The Ottoman Empire ". *The Journal of Turkish Studies*, 51 (Spring 2024), 1-36

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.499>

Date of Submission 14.04.2024

Date of Acceptance 04.07.2024

Date of Publication 11.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

* This article was produced from the thesis titled "Bedouins and Settlement Policy in the Ottoman Empire (1876-1918)", which is being carried out at the institute in question.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author Contributions

Conceptualization	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Data Curation	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Investigation -Analysis -Validation	Author-1 (%50) -Author-2 (%50)
Writing	Author-1 (%50)- Author-2 (%50)
Writing – Review & Editing	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

This article examines the concept and practice of Usûl-i Aşâir (Customary tribal rules), as employed by the Ottoman Empire to acknowledge the administrative and legal validity of local customs specific to Bedouin tribes. According to Ahmed Nazif, an Ottoman judicial inspector of Syria and Beirut, Usûl-i Aşâir Usûl-i Aşâir encompasses the customary laws and traditions that Bedouin tribes used to resolve both internal and inter-tribal disputes. These customs often included elements that contradicted Sharia and Ottoman law. However, due to various administrative necessities, the Ottoman Empire recognized Usûl-i Aşâir as a temporary and exceptional legal framework. From the late 19th century onwards, it is observed that Usûl-i Aşâir was implemented under Ottoman administrative supervision to resolve conflicts among Bedouin tribes, thereby maintaining local stability and public order in different regions of the Ottoman Arab provinces. This study situates the recognition of Usûl-i Aşâir by Ottoman administrators within the broader framework of Ottoman Bedouin policy and discourse, suggesting that this strategy reflects a pragmatic administrative approach. Furthermore, the article analyzes the conditions under which Usûl-i Aşâir was adopted and executed by the Ottoman administration. Using Ottoman archival documents, it explores the empire's approach to Usûl-i Aşâir within the context of Ottoman modernization and sovereignty in the Arab provinces. Consequently, this article aims to enhance the understanding of the nuances in Ottoman Bedouin policy and the Ottoman administration's adaptability to local realities in the Arab regions.

Keywords

Ottoman Empire, Ottoman Bedouin Policy, Usûl-i Aşâir, Administrative Pragmatism, Arab Provinces.

Giriş: Osmanlı Bedevî Politikası

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın başlarında Arap coğrafyasını kontrolü altına aldığı andan itibaren, -hakimiyetini tesis etmek ve sürdürmek için- bu coğrafyanın çöl bölgelerinde yüzyıllardır göçebe ve yarı-göçebe olarak yaşamlarını sürdüren Bedevîlere yönelik uygun politikalar geliştirme ihtiyacını duymuştur¹. Bu ihtiyaç, Osmanlılar, I. Dünya savaşı sonunda bölgeyi İngiliz ve Fransızlara kaydedene kadar artarak devam etmiştir². Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti'nin söz konusu coğrafyadaki hakimiyeti boyunca (1516-1918), Bedevî meselesi olarak adlandırılabilir, Bedevîlerin ne şekilde idare edilmesi gerektiği sorusuna yönelik yoğun bir çaba harcadığını göstermektedir³. Bu belgeler, aynı zamanda Osmanlıların Bedevîleri farklı bir demografik grup olarak algıladıklarını ve bu gruba yönelik özel ilgi gösterdiklerini vurgulamaktadır⁴. Osmanlı'nın Bedevîlere yönelik çeşitli söylem ve uygulamaları, bu özel algı ve ilginin açık bir yansımasıdır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren Arap coğrafyasının yönetimi sürecinde yaşadığı idari ve siyasi değişim ve dönüşümlerin Bedevîlere yönelik tutum ve faaliyetlerine etki etmesi kaçınılmaz bir durum olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen idari ve hukuki gelişmeler, modern dönemdeki *Osmanlı Bedevî Politikası*'nın şekillenmesinde belirleyici olmuştur⁵.

¹ Daha fazla bilgi için Bakınız (Bkz): Jane Hathaway, *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516–1800*, Routledge, London, 2013, ss.180-187. Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arapları: Hilafet, Siyaset, Milliyet 1798-1918*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

² Nora Barakat, *Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire*, Stanford University Press, Stanford, 2023, s. 1-31.

³ Söz konusu belgelere ulaşmak için Osmanlı Arşiv (BOA) Kataloglarında (Bedevî, Urbân ve Aşâyir) gibi kavramları kullanarak taramalar yapınız.

⁴ Osmanlı'nın Bedevîlere yönelik politikalarının bazı örnekleri için şu belgelere Bkz BOA, DH (Dahiliye Nezareti), İD (İdare), 45-12. BOA, ŞD (Şura-yı Devlet), 2183-8, BOA, I. MSM, (I. Meclis-i Mebusan Mazbataları)68-2000.

⁵ Bkz, M. Talha Çicek, *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 2021. Yasemin Avcı, "The Application of Tanzimat in the Desert: The Bedouins and the Creation of a New Town in Southern Palestine (1860–1914)", *Middle Eastern Studies*, vol. 45, no. 6, 2009, s. 969-983.

Bu çalışma, Osmanlı Bedevî Politikası terimini eleştirel bir kavramsal çerçeve olarak kullanmaktadır. Bu terim, Osmanlı Devleti'nin söz konusu Bedevî meselesine çözüm arayışları esnasında başvurduğu idari uygulamaları ve siyasi söylemleri; birbirini tamamlayan iki hakimiyet aracı olarak tanımlamaktadır⁶. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin Bedevîler ile ilgili olarak söylem ve eylem düzeyinde geliştirdiği çeşitli tutumları, bir sorunu belirleme, tanımlama, yönetme ve çözüm üretme süreçlerini yansıtmaktadır. Bu yüzden Osmanlı idaresinin merkezi bürokrasisinde siyasi, askeri, iktisadi ve idari alanlarda değişen ihtiyaçlarına cevaben geliştirdiği yaklaşımlar, Bedevî meselesine yönelik söylem ve uygulamalarını da etkilemekte ve şekillendirmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı Bedevî politikası, devletin uluslararası siyasetteki konumu, stratejik hedefleri, iç dönüşümleri ve bölgesel nüfuzu gibi karmaşık ve etkileşimli bir ilişkinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır⁷.

Bu kapsamda, makalede kullanılan Osmanlı Bedevî Politikası kavramı, modern dönemde, küresel koşullar etkisinde kalan Osmanlı Devleti'nin merkezi idaresi kendi coğrafyası içinde de tek özne olmadığı; Bedevîler gibi yerel aktörlerden de etkilendiği düşüncesini benimsemektedir. Bedevîler farklı tutumlarıyla Osmanlı Bedevî politikasının şekillenmesinde etkili bir rol oynamışlardır⁸. Bu çerçevede, Osmanlı merkezi yönetimi ile Bedevî aşiretler arasındaki ilişkiler sabit ve tek bir biçimde gelişmeyerek yerel dinamiklere ve çeşitli değişkenlere bağlı olarak farklı şekillerde tezahür etmiştir⁹. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin aynı Bedevî topluluğa yönelik tutumları zaman içinde farklılık gösterdiği gibi farklı Bedevî topluluklara da eşzamanlı olarak farklı politikalar uygulamıştır. Bu farklılıkların belirleyici

⁶ Osmanlı Devleti'nin Bedevîlere uyguladığı idari uygulamalarının bazı örnekleri için Bkz. Ebubekir Ceylan, "Carrot or stick? Ottoman tribal policy in Baghdad, 1831–1876", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, vol. 3, no. 2, 2004, ss.169-193. Osmanlı Devleti'nin Bedevîler ile ilgili geliştirdiği siyasi söylemlerin örnekleri için Bkz. Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, no. 2, 2003, s. 311-342.

⁷ Nora Barakat, *a.g.e.*, s. 17-22

⁸ Nora Barakat, *a.g.e.*, s. 22-31

⁹ Tutku Akın, "A Literature Review: The Relationship Between the Ottoman Empire and Tribes in the XIX the Century", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 20, S. 40, 2022, s. 1-25.

iki ana unsuru, bir yandan Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti ve yerel nüfuzunun gücü, diğer yandan ise Bedevîlerin kendi çıkarları ve nüfuz alanlarıdır. Bu makalede ise Osmanlı Devleti'nin Bedevîlere yönelik söylem ve eylemlerine ağırlık vererek Osmanlı'nın etki alanına odaklanmaktadır. Zira, Osmanlı etki alanının sınırlarının çizilmesi, dolaylı olarak Arap coğrafyasındaki yerel aktörlerin; Bedevîlerin etki alanlarına de işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, Arap coğrafyasındaki hakimiyetinin tarihsel süreçleri incelendiğinde, Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirmesinin hemen ardından, Bedevîleri siyasi otoritesi ve devlet nüfuzu açısından bir güvenlik tehdidi olarak algıladığı görülmektedir¹⁰. Çünkü göçebe ve yarı göçebe hayat sürdüren Bedevîlerin zaman zaman yerleşik bölgelere veya hac kâfilerine saldırılarda bulunmaları, bazen ise kendi aralarındaki çatışmalar yaşanması, bölgelerindeki yerel istikrarı sürekli tehdit eden bir sorun olmuştur. Bu sebeple, Osmanlılar, bu tehdidi kontrol altına almak amacıyla çeşitli yöntem ve stratejiler geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, 16. ile 18. yüzyıllar arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nin Bedevîlerle ilgili temel endişesi, genel olarak nüfuz ve hakimiyet meseleleri etrafında şekillenmiştir¹¹. Ancak, 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde çağdaşı olan Avrupa devletlerine nazaran geri kaldığı algısının ön plana çıkmasıyla birlikte farklı bir döneme girilmiştir¹². Bu yeni dönemde, geri kalmışlık algısı ya da terakki arayışı, devletin kaygılarının merkezine yerleşmiş ve 19. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli reform arayışlarına girilmiştir. Bu arayışlar Tanzimat gibi büyük reform hareketiyle sonuçlanmıştır¹³. Böylece merkezileşme ve modernleşme gibi konular, bu süreçte Osmanlı idarecilerinin ve aydınlarının ana gündem maddesi haline gelmiştir¹⁴.

¹⁰ Selda Güner, "16. Ve 18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Arabistan'ında Merkez-Kaç İlişkileri: Eşkiyâ-yı Urbân ve Devlet", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 52, S. 3, 2019, s. 67-93.

¹¹ Nora Barakat, *a.g.e.* s. 39-49.

¹² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler*, Der: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim, 24. Baskı, İstanbul, 2015, s. 9-11.

¹³ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 11-17.

¹⁴ M. Çağlar Kurttaş, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 1, 2019, s. 399-411.

Bu yeni yönelimlerin neticesinde, Osmanlı Arap coğrafyasında devletin merkezi idaresi dışında özerk bir halde yaşayan Bedevî unsurlar yalnızca bir güvenlik sorunu olarak değil, aynı zamanda geri kalmışlık sorununun bir göstergesi olarak da görülmeye başlanmıştır¹⁵. Zira, bu dönemde Osmanlı idareciler arasında Suriye ve Irak coğrafyasındaki kullanılmayan alanlarda tarım faaliyetleri geliştirme ve Bedevî göçbeleri köylüye dönüştürme düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu düşüncenin idari yansımaları, Osmanlı Devleti'nde Bedevîler gibi sosyodemografik grupların sadece kontrol altına alınması değil, aynı zamanda entegre edilmesi gerekliliğini de gündeme getirmiştir¹⁶. Bu nedenle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idari belgelerinde ve yazışmalarında Bedevîlerin durumu hakkında yeni bir söylem oluşmaya başlamıştır¹⁷. Çünkü yeni benimsenen politikalar, yeni bir söylemin oluşturulması gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum, yeni düşüncelerin eylemlere yansımaları olarak da değerlendirilebilir.

Buradan hareketle, Osmanlıların Bedevîlere yönelik politikalarını, merkezi idarenin farklı dönemlerdeki tanımlamaları ve tutumları ışığında şekillendirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Zira, her zaman Bedevîlere yönelik söylemlerin oluşumunda Osmanlı Devleti'nin dünya görüşü ve temel kaygıları bir belirleyici unsur olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin yönetimi boyunca bölgede Bedevî politikasında gönüllü veya zorunlu bir şekilde iradesini kabul ettirmeye yönelik kontrol çabaları ve Bedevîlerin aşamalı olarak yerleşik hayata geçirilmesini hedefleyen entegrasyon çalışmaları arasında bir siyaset izlediği görülmektedir. Bu durum, kronolojik bir bağlama oturtulduğu zaman, şu şekilde bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Tanzimat öncesi dönemde kontrol politikaları belirleyici olmuştur. Ancak Tanzimat sonrası dönemde bu politikaların yetersiz kalması nedeniyle entegrasyon politikalarına ağırlık verilmiştir. Ancak şu da belirtilmelidir ki entegrasyon politikaları, kontrol politikalarının alternatifi olmayıp aksine tamamlayıcıdır. Dolayısıyla söz

¹⁵ Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (CBOA), Sadaret (A) MKT, Meclis-i Vala Evrakı (MVL), 62-77.

¹⁶ CBOA, A) MKT/ Mühimme Kalemî Evrakı (MHM), 453-32.

¹⁷ Edip Gölbaşı, "19. Yüzyıl Osmanlı Emperyal Siyaseti ve Osmanlı Tarih Yazımında Kolonyal Perspektifler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, S. 13, 2011, s. 199-205.

konusu iki politika biçimi, çoğu zaman eş zamanlı bir şekilde yatay veya dikey olarak birbirini destekler nitelikte paralel bir biçimde devam etmiştir. Osmanlı belgelerinde kontrol çabaları, Bedevîlerin (*eşkıyâ-yı urbân*) devlet düzenine oluşturdukları kaotik durumları engellemeyi hedeflerken, entegrasyon politikaları ise Bedevîleri (*Aşâyir -i vahşiye*) medeniyet kazandırarak (*dâire-i medeniyete idhâl*) geri kalmışlığı temsil eden Bedevî hayatın bizatihi ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir¹⁸. Fakat yerel dinamikler, söylem olarak benimsenen bu politikaların uygulanması karşısında farklı zorluluklar çıkarmıştır¹⁹. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti, farklı dönemlerde yerel gerçeklere göre Bedevî politikalarını yapılandırmıştır²⁰. Bu bağlamda, makale, Osmanlı Devleti'nin Usûl-i Aşâir'e yönelik yaklaşımı, nasıl bu sürecin bir yansıması olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Arap Bedevî aşiretleri ile ilişkisini ele alan geniş bir literatür bulunmaktadır. Bir taraftan genel olarak Osmanlı Devleti aşiret ve göçebeler ile ilişkisini ele alan araştırmalar, Bedevîler ile ilgili konulara makro düzeyde temas etmektedir²¹. Diğer taraftan, Osmanlı'nın Arap coğrafyasındaki varlığını inceleyenler, bölgenin ana demografik unsuru olan Bedevîlerin konumlarına doğal olarak değinmek durumundalar²². Ayrıca, son yirmi yılda (2000 sonrası dönemde) spesifik olarak Bedevîleri mikro düzeyde ele alan ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde değişen koşullarda Bedevî aşiretlerin farklı konulardaki oluşturdukları meydan okumaları ele alırken Osmanlı'nın bölgedeki askeri, idari ve siyasi ıslahatlarına odaklanmışlardır. Nora Barakat'ın da işaret ettiği gibi bu hususta mesai sarf eden araştırmacılar, genellikle Arap vilayetlerindeki Bedevîlerin 19. yüzyılda Osmanlı'nın hukuki ve idari reformlarının önünde bir engel teşkil ettikleri ya da onun kurbanı oldukları hususunda tezler ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin Bedevîler ile münasebetlerindeki sosyal, dini

¹⁸ CBOA, A} MKT/ Mühimme Kalemi Evrakı (MHM), 453-32.

¹⁹ M. Talha Çiçek, *a.g.e.*, s. 64.

²⁰ Geniş bilgi için bkz: *a.g.e.*, s. 173-201.

²¹ Bkz: Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2020.

²² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

ve hukuki meseleler geri planda kalmıştır. Bu durumu fark eden Barakat, çalışmalarında özellikle Suriye'nin iç bölgelerinden hareketle (Salt Sancağı) Osmanlı'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirilen hukuki düzenlemeleri ve mahkeme süreçlerinin Bedevîleri nasıl etkilediğini ve Bedevîlerin bu duruma verdikleri tepkileri analiz etmeye çalışmıştır²³. Öte yandan, Yuval Ben-Bassat, 19. yüzyılın sonuna doğru Filistin coğrafyasındaki yerleşik hayata geçen Bedevîlerin, Osmanlı'nın hukuki kurum ve prosedürlerine katılım süreçlerini örnekler üzerinden incelemiştir. Yuval, çalışmalarında söz konusu Bedevîler yerleşik hayat geçişlerinin sürecinde arazi anlaşmazlıkları, vergi yükümlülükleri ve kötü idari uygulamalara karşı talep ve tepkilerini İstanbul'a dilekçeler yazarak ifade etmeye başladıklarını ve böylece devletten adaleti sağlamasını beklediklerini anlatmıştır²⁴. Başka bir deyişle, Bedevîler İstanbul'a yazdıkları dilekçelerle hem devletin hakimiyetini kabul etmekte hem de devletin haklarını korumasını beklemektedirler. M. Talha Çiçek ise Osmanlı Devleti'nin geniş Suriye ve Irak coğrafyasındaki yaşayan Bedevîler ile münasebetlerinde hukuki uygulamaları detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin, Bedevî aşiretler içi ve Bedevî aşiretleri arasındaki anlaşmazlıkların çözüm süreçlerindeki tutumlarını, devlet ve Bedevîlerin etki alanları çerçevesinde analiz etmiştir²⁵.

Bu makale ise Osmanlı idarecilerinin Bedevî aşiretlerin kendi aralarındaki hukuki münazaalarının çözümünde başvurdukları örf ve âdetlerin uygulamasını tanıırken kullandıkları Usûl-i Aşâir kavramı ve uygulamalarını incelemektedir. Bu kapsamda, araştırma, öncelikle bir kavram olarak Usûl-i Aşâir üzerinde durarak bu kavramın işaret ettiği geleneklerin Bedevî hayat ile ilişkisini analiz etmektedir. Ardından Usûl-i Aşâir uygulamaları, Osmanlı belgelerinde Bedevîler ile ilgili sıklıkla kullanılan söylemler ışığında değerlendirilmektedir. Ayrıca, makale, Usûl-i Aşâir uygulamalarının Bedevîler ve Osmanlı Devleti için ne anlama geldiğini irdelemektedir. Bunun yanında, çalışma boyunca ve sonunda,

²³ Nora Barakat, "Marginal Actors? The Role of Bedouin in the Ottoman Administration of Animals as Property in the District of Salt, 1870-1912", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no: 58, 2005, s. 105- 134.

²⁴ Bkz Yuval Ben-Bassat, "Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine, 1865-1908", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no: 58, 2015, s. 135-162.

²⁵ Tartışmalar için bkz: M. Talha Çiçek, "a.g.m." s. 230-256.

arşiv belgelerinden hareketle bu kavramın pratikteki yansımalarını gösteren farklı örnekler analiz edilmektedir. Araştırmada, Osmanlı arşivinden elde edilen belgelerin analizi, Osmanlı modernleşme süreci ve devletin Arap coğrafyasındaki hakimiyeti bağlamında yapılmaktadır.

Osmanlı modernleşme sürecinin kökenleri, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri götürülebilir. Bu çalışma ise bu sürecin önemli bir aşaması olan Tanzimat dönemini bir başlangıç noktası olarak belirlemektedir. Eugene L. Rogan Tanzimat dönemini, Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyıla getirmeye yönelik birbiri ardına düzenlenen çeşitli idari reform hamleleri olarak tarif etmektedir. Bu tarif, zımnen reform hamlelerinin arkasındaki geri kalmışlık algısının altını çizmektedir. Öte yandan Rogan, o dönemde Osmanlı Devleti'nin kurumsal ve yapısal gücünü bürokrasi ile merkezden çevreye doğru sağlamlaştırma ihtiyacını hissettiğini ve bu yönde adımlar attığını söylemektedir²⁶. Osmanlı Bedevî politikasını, bu analiz bağlamında ele almak için Nora Barakat'ın kullandığı "katmanlı hakimiyet" kavramına başvurmak açıklayıcı olacaktır. Bu kavram, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında idari hakimiyetini tesis ederken -Mekke şerifleri veya diğer bölgelerindeki Bedevî aşiret şeyhleri gibi- yerel güç odaklarıyla kurduğu ittifak ve uzlaşmalara işaret etmektedir. Bu ilişki çerçevesinde Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasının farklı bölgelerinde toprak yönetimi ve günlük kaynakların idaresi meselesini Tanzimat'a kadar yerel güç odaklarına bırakmıştır²⁷. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin benimsediği merkezîyetçi idari reformlarda toprak ve tarım politikaları daha önce sözü edilen katmanlı hakimiyet alanını daraltma yolunu tercih etmiştir. Bu uygulamaların yansımaları, Osmanlı Devleti'nin Suriye, Irak ve Arap yarımadası gibi taşra bölgelerinde farklı sonuçlar vermiştir. Osmanlı idarecileri genel olarak bu dönemde yerel gerçekleri devlet hakimiyetini pekiştirecek şekilde değiştirmek adına kimi zaman şiddete kimi zaman da söz konusu yerel araçlarla müzakerelere başvurmuşlardır²⁸. Aynı zaman devletin idari hakimiyetini pekiştirecek bazı yerel gerçekler ile yüzleşmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, Osmanlı

²⁶ Eugene L. Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan 1850-1021*, New York, Columbia Press, 1999, s. 5-6.

²⁷ Nora Barakat, *a.g.e.*, s. 102.

²⁸ Samuel Dolbee, "The Desert Frontier: Borderlands of Empire and the Making of Modern Syria in the Late Ottoman Period." *Past & Present* 239, no. 1, 2018, s. 181-217.

Devleti’nde Bedevîlere özgü hukuka esas teşkil eden örf ve âdetleri “Usûl-i Aşâir” olarak isimlendirilip uygulamasının tanınması, devletin hakimiyetini pekiştirmeye yönelik bir adımdı.

I. Usûl-i Aşâir Nedir?

Suriye ve Beyrut adliye müfettişliği görevini yürütürken bölgedeki aşiretleri doğrudan gözlemleyen Ahmed Nazif Bey, 1912-13 (H:1331) yılında *Usûl-i Aşâir*²⁹ isimli bir risale kaleme almıştır. Ahmed Nazif, sahadaki tecrübesine dayanarak Bedevî aşiretlerde adalet, hukuk ve ceza anlayışlarını aktardığı bu risalede Usûl-i Aşâir kavramını şu şekilde tanımlamaktadır; “*Ahval-i mümasilde aşayirce ma-bihî’t-tatbik olan örf ve âdetleri*”³⁰. Bu bağlamda, Ahmed Nazif’in tanımına ve Usûl-i Aşâir kavramının Osmanlı belgelerindeki kullanımlarına bakarak, Usûl-i Aşâir, Bedevî aşiretlerinin kendi aralarındaki yaşanan toplu çatışmalar ve bireysel suçlar gibi hukuki sorunları çözmek için kullanageldikleri örf ve âdetler şeklinde tanımlanabilir³¹. Bu âdetler, aşiretler arasında nesilden nesile aktararak devam ettirilen norm ve kaideleri kapsamaktadır. Nitekim, sözlü bir geleneğe dayanan Bedevî kültürü içinde Usûl-i Aşâir yazılı olmamasına rağmen sözlü anlatım ve pratik uygulama yoluyla aktif olarak varlığını yüzyıllarca sürdürmüştür. Aşiret üyeleri, Usûl-i Aşâir geleneği sayesinde, suçluları yargılamak ve cezalandırmak için kendi aralarında bir yargılama imkanını elde etmektedirler³². Genel olarak, bu süreç, aşiret şeyhleri veya aşiret fertleri arasında saygınlık kazanmış olan (عارفة) *Arife* olarak bilinen kişiler tarafından yönetilerek aşiret içi ve aşiretler arası yaşanan ihtilaflardaki taraf olan kişilerce kabul edilebilir bir sonuca bağlanmaktaydı³³. Bu bağlamda, Usûl-i Aşâir Arap coğrafyasında İslam öncesi dönemden bugüne kadar devam edegelen bir an’ane manzumesidir³⁴. İslam öncesi dönemde Beni Zübyân ile Beni Abs arasında

²⁹ Ahmed Nazif, *Usûl-i Aşâir*, Galata Lusyen Matbaası, İstanbul (H: 1331) M: 1912-13, s. 14.

³⁰ “Usûl-i Aşâir, Bedevî aşiretlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için uygulaya geldikleri örf ve âdetlerdir” Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 14.

³¹ BOA, ŞD, 2183- 8.

³² Ahmed Vasfi Zekeriya, *Aşayirü’ş- Şam*, Daru’l Fikri’l Muasır, Beyrut, 1983, ss. 257-293.

³³ Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 16-17.

³⁴ Ahmed Vasfi Zekeriya, *a.g.e.*, s. 257-293.

40 sene sürdüğü rivayet edilen savaş ve sonrasındaki sulh süreci bu konuda bilinen klasik örneklerdendir³⁵. Diğer taraftan Usûl-i Aşâir geleneği, hala Filistin, Irak, Ürdün ve Suriye gibi Bedevîlerin buldukları bölgelerdeki ulus devletlerin denetiminde varlığını sürdürmektedir³⁶. Ancak bu ulus devletlerin giderek modern hukuk sistemlerini yerleştirmeleri, Usûl-i Aşâir'in etkisini azaltmaktadır³⁷. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Usûl-i Aşâir uygulamaları ile ilgili tutumu, yıkılıştan sonra da Arap coğrafyasındaki oluşan ulus devletlerde devam ettirildiğini göstermektedir. Zira, ileride görüleceği gibi Osmanlı idarecileri, Usûl-i Aşâir'in uygulanmasını tanıırken bu durumun Bedevîler arasında resmi hukuk yerleşene kadar geçici ve istisnai bir süreç olduğunu vurgulamışlardır.

Usûl-i Aşâir adlandırması, Osmanlı'ya özgü olsa gerektir. Zira bu adlandırma, 19. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı belge ve yazışmalarında Arap Bedevî aşiretlerine özgü hukuki örf ve âdetleri tanımlamak için bilinçli olarak kullanılan bir terim olmuştur. Öyle ki, Osmanlı adliyesinde saygın bir bürokratik kariyere sahip Ahmed Nazif, Osmanlı'nın Bedevîleri etkin bir şekilde yönetmesine katkıda bulunmak adına yazdığı risalesini *Usûl-i Aşâir* olarak isimlendirmiştir. Ayrıca, çok nadiren olsa da *kavâide-i Aşâir*³⁸, *örf ve âdet-i Aşâir*³⁹ gibi kavramların Osmanlı belgelerinde geçtiği görülmektedir. Öte yandan, Arapça kaynaklarda ise Osmanlıların Usûl-i Aşâir adlandırmasının yerine söz konusu örf ve âdetlerin uygulamalarını ifade etmek için *es-sulhu'l-Aşâyiri* (الصلح العشائري), *el-örfü'l-Aşâyiri* (العرف العشائري) ve *el-Kadâu'l-Aşâyiri* (القضاء العشائري) gibi kavramlar kullanılmakla beraber Usûl-i Aşâir adlandırılmasına rastlanılmamaktadır⁴⁰. Dolayısıyla bu çalışma, Usûl-i Aşâir teriminin Osmanlı'ya özgü olduğu ön kabulüne dayanmaktadır.

³⁵ Elnure Azizova, "Zübyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, cilt 44, İstanbul 2013, s. 527; Mustafa Fayda "Beni Abs", *TDVİA*, C. 1, Ankara 1988, s. 312.

³⁶ Bkz: Nadera Shalhoub, Mustafa Abdel Baqi, *el-Kadâu' ve es-sulhu'l aşâyiri ve eseruhüma a'la el-kada'en-Nizami Fi Filistin*, Birzeit Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kudüs 2003.

³⁷ H. Stewart, "Customary Law among the Bedouin of the Middle East and North Africa." *In Nomadic Societies in the Middle East and North Africa*, ed: Dawn Chatty, Brill, London 2006, s. 239–279.

³⁸ BOA, ŞD, 2303-36.

³⁹ BOA, DH, SYS, 42-11.

⁴⁰ Bkz: Nadera Shalhoub, Mustafa Abdel Baqi, *a.g.e.* ; Adil Muhammed Hacca, *el-örfü'l-aşâyir Fil İslah*, Dar-ul Halil, 3. Baskı, Filistin 2013.

Usûl-i Aşâir kavramı ve uygulamalarını anlamak için, Osmanlı'nın kullandığı "Bedevîler", "Urbân" ve "Aşâyir" gibi kavramları da analiz etmek gerekmektedir. Çünkü, bu üç kavram, Osmanlı belgelerinde sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak her bir kavram, farklı özellik ve vurgulara işaret etmek için bilinçli olarak belli bir bağlama yerleştirilmektedir⁴¹. Örneğin; Aşâyir, kan bağı, akrabalık ilişkileri ve ailevi yapılanmalar temelinde örgütlenen sosyopolitik veya sosyodemografik toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu topluluklar, kabile, taife, aşiret, cemaat, oymak, oba ve al gibi alt gruplara ayrılmaktadır⁴². Dolayısıyla, Aşiret terimi, etnik bir vurgu taşımamasının yanı sıra doğrudan yerleşik ya da göçebe yaşam tarzını da belirtmemektedir⁴³. Aşiret kavramı, sadece bir sosyopolitik yapılanma biçimine işaret etmektedir. Bu kapsamda, aşiret kavramı ile ilgili belirtilen özelliklere sahip olan Türkmen, Kürt veya Arap topluluklar aşiret olarak nitelendirilmektedirler.

Urbân ve Bedevî terimleri ise genellikle Arap coğrafyasındaki çöl bölgelerinde yaşayan göçebe ve yarı göçebe Arap topluluklarını tanımlamaktadır⁴⁴. Osmanlı yazışmalarında Arap olmayan aşiretlere atıfta bulunmak için bu kavramlar tercih edilmemektedir. Örneğin *tavâif-i urbân ve ekraddan biri Aneze ve Şemmer ve Hindiyeliler ile el-Cüş'am ve Hemvendlerdir* cümlesinde Aneze, Şemmer ve Hindiyeliler, yani etnik olarak Arap olanlar *Urbân* kelimesiyle tarif edilirken; Kürt kökenli olan Hemvendler ayrı tutularak *Ekrad* olarak isimlendirilmiştir. Yüksek olasılıkla aynı durum Türkmen aşiretleri için de geçerlidir⁴⁵. Usûl-i Aşâir kavramı Osmanlı arşivinde ulaşılan belgelerde Bedevî ve Urbân olarak nitelendirilen unsurlar veya aşiretler ile ilgili hukuki tartışmalarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla,

⁴¹ Nora Elizabeth Barakat, "Making 'Tribes' in the Late Ottoman Empire" *International Journal of Middle East Studies* 53, no. 3, 2021, s. 482-487.

⁴² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İÜEF, İstanbul, 1963, s. 13-14.

⁴³ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 13-14. "Kabâil ve aşâirin bir kısmı meskûn ve ikinci kısmı dahi konup göçecekleri yerlerde rekz-i hıyâm ederek sâkin bulunmakla beraber ziraat ve felâhatle iştigâl ve mahsûlât-ı zer'iyelerinden öşür makâmında hisse-i mîrî ve koyunlarından zekât-ı ağnâm nâmıyla resm i'tâ eden takım olup üçüncü kısmı ise vezâif ve levâzım-ı iskâniyeden büsbütün mahrûm olarak tekâlif-i emîriyeyi dahi te'diye etmeyen efrâd-ı bedeviyeden..." BOA, ŞD, 2183-8.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "Bedevî", *TDVİA*, C.5, 1992, s. 311-317.

⁴⁵ BOA, ŞD, 2272-7.

Osmanlı'nın Usûl-i Aşâir'e karşı yaklaşımını anlamak için, Usûl-i Aşâir geleneğinin Bedevî hayat ile ilişkisini analiz edip Osmanlı'nın Bedevî politikasını şekillendiren söylemler ışığında değerlendirilmesi gerekmektedir.

II. Bedevî Hayatın Bir Ürünü Olarak Usûl-i Aşâir Ve Osmanlı İdarecilerinin Konuya Bakışı

Osmanlı idarecileri tarafından "Usûl-i Aşâir" olarak adlandırılan ve Bedevî aşiretler için hukuki esas teşkil eden söz konusu örf ve âdetlerin oluşum süreci ve devamlılığı -tıpkı diğer insan topluluklarındaki hukuki anlayışlarda olduğu gibi- bir arada yaşama ihtiyacının doğal bir sonucudur. Ayrıca, Hukuk, onu üreten toplumun adalet ihtiyacının bir yansımasıdır. Başka bir ifadeyle, hukuk soyut ve hayali bir adalet mefhumundan ziyade, bir toplumun norm ve değerlerini belirleyen ve düzenleyen bir yapıdır. Bu anlamda, Usûl-i Aşâir, Bedevî aşiret yaşantısının bir yansımasıdır⁴⁶. Dolayısıyla, Usûl-i Aşâir'in amacı, Bedevî aşiretlerin yaşamlarını düzenlemek ve aşiret içi veya aşiretler arası ilişkilerde denge sağlamaktır. Usûl-i Aşâir sayesinde Bedevî aşiretler, sosyal yaşam tarzlarını sürdürürken, toplumsal düzen ve dengelerini koruyacak hukuki koşullara sahip olmaktadır⁴⁷. Bedevîlerin kendi kültürel yaşantıları çerçevesinde Usûl-i Aşâir'e duydukları ihtiyacı anlamak için yaşam tarzlarının bazı yönlerine değinmek faydalı olacaktır. Zor coğrafi şartlarda yaşayan Bedevîler, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için genel olarak hayvan - deve/ koyun- yetiştiriciliği ve mevsimsel tarımla uğraşmaktadır. Ancak, kaynakların kıtlığı ve kaynaklara ulaşım zorlukları nedeniyle Bedevîler arasında sıkça rekabet, anlaşmazlık ve çatışmalar yaşanmaktadır. Bu bağlamda, Bedevîler arasında yaygın olan *gaza/gazve* ve *hûh/ihave* (kardeşlik vergisi) âdetleri ile Bedevî aşiretlerin toprak sınırlarını temsil eden *dira* mefhumu üzerinde durmak açıklayıcı olacaktır.

Gazve: Bedevî aşiretler arasında yaygın olarak görülen bir saldırı türünü ifade eder. Başka bir deyişle, Bir aşiret veya aşiretten bir grubun, başka bir aşiretin mallarını yağmalamak amacıyla gerçekleştirdiği ani

⁴⁶ Clinton Bailey, *Bedouin Law From Sinai And The Negev*. Yale University Press, London 2009.

⁴⁷ Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s.16-17.

baskındır. Bu baskınlar, saldıran tarafın sadece mal ve mülklere odaklandığı ve saldırıya uğrayan tarafın da gücüne bağlı olarak, genellikle durumu bir emrivaki kabul edip mülklerinin alınmasına zımnen razı olduğu olaylar şeklinde gelişmektedir⁴⁸. Çünkü bu tür saldırılarda ana hedef, doğrudan çatışmalardan kaçınarak kaynaklara -deve ve benzeri hayvanlara ulaşmaktır. **Bedevî kültürü** içinde, bu tür saldırılar kan dökülmeden gerçekleştiğinde, genellikle daha az ciddi bir mesele olarak görülüp ve çatışmayı başka bir boyuta taşımadan çözülebilmektedir. Ancak kan dökülmesi veya ölümlerin yaşanması, olayı intikam alma sürecine ve kan davasına dönüştürebilecek yeni bir düzeye taşımaktadır. Bununla beraber Gazve baskınları, her ne kadar öncelikli olarak öldürmeyi amaçlamasa da ani baskınlar ve malların değeri veya ırza geçme hadiselerinin yaşanması gibi faktörler, zaman zaman çatışmalarda ölümlerin yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu tür sonuçlar, intikam alma ve misillemede bulunma kapısını açarak aşiretler arasında ciddi çatışmalar doğurmaktadır⁴⁹. Yıllarca sürebilecek bu çatışmalarda çok insanın ölmesi ve büyük miktarda malın telef olması söz konusudur. Dolayısıyla bu gibi durumların yaşanması halinde çözüm üretmek için Usûl-i Aşâir'in kuralları devreye sokulmaktadır.

Hûh/ihave/ Huvve (kardeşlik vergisi): Bu vergi, genel olarak Bedevîler arasında bir aşiretin başka bir aşirete koruma ve vesayet sağlama karşılığında ödediği para olarak bilinmektedir. Ancak, bu kavramın uygulamada geniş bir yelpazesi bulunmaktadır. Güçlü Bedevî aşiretleri, Huvve adı altında, daha zayıf Bedevî aşiretlerden ve bazen yerleşik halktan

⁴⁸ Saad Saad Al-Abdallah EL-Suyan, *el-Sahra-ül Arabiye: Saqafatiuha ve Şürüha Abr el-Usur*, Kiraa-ün Ansorubolojiyah, Arab Network for Reseach and Publishing, Beyrut 2021, s. 659.

⁴⁹ Bir belgede "gazve" şöyle tanımlanmaktadır: "...Beyne'l-urbân mu'tâd olan "gazve"yi: aşâirden biri kendi hâlinde işiyle gücüyle meşgul olup dururken bir gece vakti diğer bir aşiret birden bire üzerlerine hücum ile hayvânât ve eşyâlarını gasp ve gârât ve kızlarını rabt-ı zincîr-i esâret ve vakit bulup da müdâfa'aya kıyâm edenleri katl ve i'dâma kadar cesaret ederek çıkıp gitmekden ve işbu yağma edilen aşiret dahi bir müddet sonra bir fırsat gözederek mahzâ ahz-ı sâr ve istirdâd-ı emvâl sâikasıyla yağma eden aşirete bi'l-hücum kendilerine yapılan aynı muâmeleyi belki daha ziyâde yapıldıktan sonra yerlerine gânimen avdet eylemekden ve beyne'l-aşâir helâl i'tikâd edilen işbu muâmele-i gasbiye gerek aşiretin ve gerek aşâir-i sâire beyninde mâ-dâmü'l-ömr bu suretle sürüp gitmekden ibaretdir..." BOA, Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Erkanı (Y.PRK. SGE), 9-2.

zorla haraç talep edebilmektedirler⁵⁰. Ödenmediği durumda, koruyu olacağı iddia eden taraf bu sefer kendisi zayıf gördüğü aşirete saldırabilmektedir. Bu yüzden güçlü aşiretler için bu *hüve*/ kardeşlik vergisi görülse de çoğu zaman zayıf aşiretler ve yerleşik insanlar için bunun adı *mezalim* (zülüm vergisi)dir⁵¹. Bu durumun doğrudan ve dolaylı olarak oluşturduğu haksızların çözümünde de Usûl-i Aşâir bir rol oynamaktadır. Çünkü *huve* anlaşmazlıklarında kan dökülmesine kadar gidebilir.

Dıra ve kaynaklar üzerindeki anlaşmazlıklar: Dıra, Bedevî aşiretler arasında, bir aşiretin kendine ait olarak belirlediği, işgal ettiği veya kontrol altına aldığı coğrafik bölgeyi ifade eder⁵². Dıra alanı, aşiretin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli kaynakları sağladığı, ekonomik faaliyetlerde bulunduğu ve sosyal yapısını oluşturduğu bir göç ve hareket sahası oluşturur. Bazı durumlarda özellikle su ve otlak gibi kaynakların kıtlığının yaşandığı dönemlerde Bedevî arasında dıra ile ilgili anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Bu anlaşmazlıkları hızlıca ve aşiretlerin acil ekonomik ihtiyaçları karşılayacak şekilde çözülmemesi durumunda daha büyük sorunlara yol açabilmektedir. Yine bu tür durumlarda anlaşmazlıklarda Usûl-i Aşâir'e başvurmak çözüm sağlamaktadır.

Yukarıdaki bahsedilen Bedevî örf ve anlayışları, Usûl-i Aşâir'ı var eden ve devam ettiren ana faktörlerdir. Çünkü, Usûl-i Aşâir olmadan bu âdetler, Bedevîler arasında bitmek bilmeyen anlaşmazlık ve çatışmaların yaşanmasına neden olacaktır. Diğer taraftan, söz konusu âdet ve anlayışların, Bedevî hayatın esaslarından olmasından dolayı Usûl-i Aşâir onları düzenlemeyi amaçlamaktadır. Çünkü bu anlayışlar, Arap coğrafyasındaki Bedevî aşiretlerinin geçim kaynaklarının önemli bir parçasını oluşturmakta ve onların yaşam biçimlerinin temelini teşkil etmekteydi. Öte taraftan bu çelişkili durum Osmanlı devleti gibi asayiş önemli bir devlet için yerel istikrarı baltalayan, kabul edilemez bir

⁵⁰ "...Bahar mevsiminde Irak cânibinden Haleb eyaletine gelip bir müddet hayme-nişin olarak ikâmetle fırsat buldukça ahâli-i kurâden "hûh" nâmiyle akçeler ahzına ibtidâr ve ebnâ-yı sebîl ve fukarâya îsâl-i gezend ve hasâr eylemek âdet-i kadîmelerinden olan Aneze urbânu..." BOA, A.MKT.UM, 244/98.

⁵¹ Aref Abu-Rabia, *Bedouin Century: Education and Development Among the Negev Tribes in the Twentieth Century*, Berghahn Books New York/Oxford 2001, s. 4.

⁵² William Lancaster, Fidelity Lancaster. "The Concept of Territory Among the Rwala Bedouin." *Nomadic Peoples*, no. 20, 1986, s. 41-48.

tehdit anlamına gelmekteydi⁵³. Bu tehdit, Bedevîlerin yaşadıkları bölgelerin yerel idarecileri ile İstanbul arasındaki yazışmalarda sıkça zikredilmektedir⁵⁴.

Bu bağlamda, Basra Valisi Mehmed Muhsin bin Zühdü'nün Ağustos 1900 tarihinde Babıali'ye sunduğu *beyne'l-aşâir tahaddüs eden münâza'ât* (Aşiretler arasında yaşanan çatışmalar) hakkındaki raporu⁵⁵, bu konudaki Osmanlı idarecileri arasında yaygın kanaati etraflıca dile getirmektedir. Valiye göre, *vahşet ve cehalet* içinde yaşayan aşiretlerin, uzun yıllar boyunca benimsedikleri geleneksel âdet ve kuralların ani bir değişime uğratılması, Osmanlı Devleti için idareten ve bu topluluklar için hukuken ciddi zorluklar ve olumsuzluklar doğuracaktır. Bu nedenle, aşiretlerin medeni kaidelere (kanunlara) uyum sağlayıp bu kaidelerle bütünleşene kadar adlî usullerin (mahkemeler) aşamalı olarak yerleştirilmesi gerekmektedir. Vali, tüm aşiretlere adlî usullerin hemen ve birden uygulanma çabasının Bedevîleri medeniyet kazandırma niyetiyle olsa da temel amaç olan istikrar ve asayiş güvenliği sağlamaya uygun bir niyet yansıtmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte, raporda aşiretler arasında yaşanan anlaşmazlıkların, aşiret içindeki kuralların uygulanması ile çözümlenmesinin idari işlevsellik için büyük önem taşıdığını ifade edilmektedir. Çünkü Osmanlı'nın Usûl-i Aşâir idareten uygulanması, aşiretler arasındaki meşruiyetini pekiştirecektir. Bu yüzden vali aşiretlerin iskân edilip medeni (yerleşik) toplum içinde yer almadan, devletin şer'î veya nizami hukukuna dayalı adlî süreçlerinin tam olarak yürütülmesinin mümkün olmayacağı tespitini yapmaktaydı⁵⁶. Bu bağlamda, genel olarak, belgelere bakıldığında, Osmanlı idarecileri 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bedevî aşiretlerinin geleneksel yaşam tarzlarını terk edip yerleşik hayata uyum sağlamalarının gerekliliği ve bu sürecin tedrici olarak gerçekleşmesi konusunda adeta bir uzlaşma içindeydiler. Ancak bunun nasıl ve ne kadar sürede yapılabileceği meselesinde görüş farklılıkları olup, her idareci tecrübesine göre ayrı bir yol haritası önermekteydi⁵⁷.

⁵³ Selda Güner, "a.g.m." s. 67-93.

⁵⁴ BOA, DH, TMIK, M, 218-68.

⁵⁵ BOA, ŞD, 2189-8.

⁵⁶ Aynı belge.

⁵⁷ BOA, DH, İD, 45-12.

III. “Eşkiyâ-yı Urbân Ve Aşâyir-i Vahşiye” Söylemlerinin Bir Uzantısı Olarak Usûl-i Aşâir Terimi

Osmanlı Belgelerinde sıkça geçen “Eşkiyâ-yı urbân”⁵⁸ ve “Aşâyir-i vahşiye”⁵⁹ terimleri, Osmanlı Devleti’nin Arap coğrafyasındaki Bedevî aşiretlere yönelik siyasi söylemlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu iki terim, Osmanlı Devleti’nin tarihsel süreçleri bağlamında birbirini tamamlayan iki söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu söylemler, Osmanlı hakimiyetinin ve politikalarının Bedevîlerin yarattığı yapısal sorunlar karşısında maruz kaldığı zorlukların ürünüdür. Bu bağlamda eşkiyâ-yı urbân terimi, Bedevîlerin devlete verdikleri zararları engelleme ve onları kontrol altında tutma çabasının bir ifadesi olarak öne çıkmaktadır. Aşâyir-i vahşiye Osmanlı Devleti’nin merkezileşme ve kurumsal genişleme çabalarına karşı, Bedevîlerin özerkliği ve hareketliliği nedeniyle ortaya çıkan sorunları ifade etmektedir. Bu hususta Bedevîlerin vergilendirilmesi ve askere alınması gibi sorunlara işaret edilebilir. Bu bağlamda, Osmanlılar için Bedevî sorununun tek çözümü, Bedevî aşiretlerinin yaşam biçimlerini dönüştürmek için yerleşik hayatın alışkanlıklarını benimsemelerini sağlamaktır. Osmanlı idarecileri bu süreci, Bedevîlerin dâire-i medeniyete idhâl edilme süreci olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla bu iki söylem, Osmanlı Devleti’nin Bedevî aşiretler üzerindeki kontrol ve yönetimini iki farklı aşamayla ifade etmektedir: İlk aşama, Bedevî grupların devlete verdiği zararların önlenmesi ve yerel güvenliğin sağlanması sürecini belirtirken; ikinci aşama, bu grupların uzun vadede devletin hizmetinde etkin bir şekilde yer alabilmeleri için yerleşik hayata geçişlerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır⁶⁰.

İşaret edilen her iki yaklaşımı benimseyen Osmanlı devlet adamı Abdüllatif Suphi Paşa da dönemin Padişahu Sultan Abdülaziz’e sunduğu layihasında Osmanlı Devleti’nin Bedevî politikasına hem eleştirel hem de

⁵⁸ “...Müzeyrib ile Maan arasında eşkiyâ-yı urbân tarafından hüccâc-ı müslîmine tasallut dâ’iyesinde olanların sâye-i hazret-i şâhânedede ne vechile def’-i mazarratlarına ikdâm olunmuş olduğuna.. ve bazı ifâdâta mütedâir...”. BOA, İ.DH, 50-2512.

⁵⁹ “...Devletçe nasıl olsa ya kuvve-i cebriye ve yahut terhîb ve teşvîkât-ı lazime ile bunların daire-i medeniyete idhâl edilmeleri vâcibâtan olduğuna...”. BOA, A.MKT.MHM, 453/32.

⁶⁰ CBOA, Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT. MVL), 62-77.

kalkınmacı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. *Şamiye Çölü*⁶¹, Halep ve Irak arasında oldukça mümbit alanlarda yaşayan milyonlarca urbândan devletin istifade edemediğinden şikâyet eden Suphi Paşa, bunun sebeplerinin düşünülmesi gerektiğini hatırlattıktan sonra çarpıcı bir tespit yapmaktadır: Paşa, merkezi hükümetin politikasında “hiçbir zaman urbâna faydasız ve zararlı insanlar olarak bırakılmasından başka bir fikir cereyan etmediğini ve onlara devlete faydalı olabilecekleri nazarıyla bakılmadığını” ileri sürmüştür. Bu şekilde bir taraftan merkezin sadece güvenlikçi politikalarını eleştirirken; diğer taraftan urbânı kanun ve nizamlara uyan bir teb’a haline getirilerek onları devlete yararlı unsur olmalarını sağlamayı önermektedir.⁶² Suphi Paşa gibi çok sayıda Osmanlı idarecisi, Bedevî aşiretlere ilişkin düşüncelerini bu şekilde dile getirirken vurguladıkları yararlı unsur olma durumu, devletin çıkarları doğrultusunda hareket eden unsur anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda, Bedevîlerin devlete vergi ödeyen, tarımsal faaliyetlerde yer alarak ekonomik kalkınmayı destekleyen ve gerektiğinde askeri güç sağlayan bir nüfusa dönüştürülmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Bu yaklaşımdan hareketle, Osmanlı Devleti’nin Bedevîlere dair genel bakışlarını yansıtan ve politikasını oluşturan “Eşkiyâ-yı urbân” ve “Aşâyir-i vahşiye” gibi söylemleri masaya yatırmak, Osmanlı’nın tarihsel gelişimi bağlamında Bedevî politikasının evrimini ve işleyişini anlama ve açıklama noktasında büyük önem taşımaktadır. Zira, Eşkiyâ-yı urbân bir kavram olarak Osmanlı’nın Bedevîler ile ilk karşılaşması sırasında yaşanan olayların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla bu kavram çerçevesinde Bedevîlerin güvenliğe ve devlet otoritesine karşı oluşturdukları tehditleri vurgulayan yoğun bir söylem oluşmuştur. Bu söylem bağlamında Bedevî urbânların güvenliğe ve asayişe verdikleri zararların önlenmesine yönelik çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalarda, Bedevîler için kullanılan *tenkil*, *te’dip*, *darp* etmek gibi caydırıcı ve şiddet uygulamaları öne çıkmaktadır⁶³. Ancak Eşkiyâ-yı urbân söylemi Osmanlı Devleti’nin son yıllarına kadar devam etmekle beraber 19. yüzyılın ikinci çeyreği itibariyle

⁶¹ Suriye ve çevresindeki çöller için kullanılan bir terimdir. BOA, İ, HUS, 84758.

⁶² “Suphi Paşa Hazretleri’nin Layihâsından”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*: 1839-1865, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1974, s. 21-22.

⁶³ Yasemin Avcı, “a.g.m.”, s. 972.

henüz gelişmekte olan Aşâyir -i vahşiye söyleminin yansıması olan dâire-i medeniyete idhâl söyleminin gölgesinde kalmıştır. Eşkiyâ-yı urbân söylemi devletin egemenlik alanlarını yer yer tehdit eden Bedevîleri kontrol etmeyi hedeflerken, dâire-i medeniyete idhâl 19. yüzyıl konjonktüründe bu gruplara yönelik sistematik bir iskân ve dönüştürme planı içermektedir⁶⁴.

İslam tarihinde çeşitli formlar ile kullanılan medeniyet kelimesi 19. yüzyılda Osmanlı aydınlarınca sıkça kullanılan bir terim haline gelmiştir. Ancak, Osmanlı aydınları, bu terimi Avrupa'daki ilerlemeye işaret etmek ve Osmanlı Devleti'ndeki geri kalmışlık anlatisını vurgulamak için kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde 1838'de Sadık Rıfat Paşa tarafından ilk defa kullanılması akabinde, medeniyet kelimesi siyasi söylemlere yavaş yavaş yerleşmiştir⁶⁵. Bu bağlamda farklı meselelerde ve farklı bağlamlarda kullanılan bu kelime göçebe Bedevîler ile ilgili belgelerde de sıkça kullanılması bakımından dikkat çekicidir. Öyle ki, bu kavram *ümran*, *temeddün*, *iskân* ve *hadarî* gibi eş anlamlılarıyla veya *Bedevîyet*, *vahşet* ve *haymenişîn* gibi zıt kavramlarla beraber aynı bağlamda ve çoğu zaman yan yana yer almıştır⁶⁶.

Bu bağlamdaki söylemler çoğu zaman göçebe Bedevî unsurların yaşam biçimleriyle devlete karşı oluşturdukları sosyodemografik yapıları istenilmeyen bir durum olduğu vurgulayarak; bu durumun devletin yararına değişmesini önermektedir⁶⁷. Böylece, Bedevîler ile ilgili olumsuz bütün durumlar onların sosyal hayatlarını tanımlayan *halet-i bedevîyet* ve *vahşet* ile açıklandığı gibi bedevîler ile ilgili gündeme gelen dönüştürücü her politikanın gerekçesi *dâire-i medeniyete idhâl*, *ıslah*, *terbiye* ve benzeri kavramlarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bazı araştırmacılar, Osmanlı'da bedevîler ile ilgili ötekileştirici ve aşağılayıcı bu gibi söylemler ile Avrupa'daki medenileştirme söylemi arasında paralellik kurarak bir

⁶⁴ M. Talha Çiçek, "a.g.m." ss.66-72.

⁶⁵ Osmanlı'da "medeniyet" kavramı hakkında daha geniş bir tartışma için bak: Ahmet Karaçavuş, "Temeddünden Medeniyete Civilisation: Osmanlı'nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 37, Bahar 2015, s. 87-180.

⁶⁶ Selim Deringil, "a.g.m.", s. 311-342.

⁶⁷ Mostafa Minawi, "Beyond Rhetoric: Reassessing Bedouin-Ottoman Relations along the Route of the Hijaz Telegraph Line at the End of the Nineteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, N0: 58-2, April 2015, s. 75-10.

Osmanlı kolonyalizm veya oryantalizminden söz etmektedir⁶⁸. Ancak bu noktada Osmanlılar, merkezi anlamda yaşadıkları geri kalmışlık sorunu ve Arap coğrafyasında karşılaştıkları sorunları tanımlama aşamasında bu söylemleri kullanarak çözüm üretirken nasıl bir sonuç hayal ettikleri ve bunun bağlamında nasıl uygulamalar geliştirdikleri belirleyici bir husustur.

Osmanlı İdaresi, bu kavramları bu şekilde kullanmakla, Arap coğrafyasında devletin siyasi, idari ve hukuki normlarından özerk bir sosyodemografik yaşam yapısı oluşturan Bedevî aşiretlerinin yaşam biçimlerini geçici bir hal olduğu varsayımıyla bu durumu değiştirmeyi hedeflemiştir. Bedevîliğin geçici bir yaşam biçimi olarak görülmesi, Nora Barakat'ın değerlendirmesinde olduğu gibi merkezileşme politikası bağlamında Osmanlı idarecilerinin devletin otoritesini genişleterek özerk yapıların katmanlı hakimiyetteki özerlik alanlarını kaldırma niyetinin bir yansımasıdır. Ancak çok geçmeden Osmanlı idarecileri, sosyolojik bir değişimin birdenbire gerçekleşmeyeceği ve eski ile yeni arasında bir geçiş döneminin gerekli olduğunu fark etmişlerdir⁶⁹. Usûl-i Aşâir uygulamaları ve tartışmaları da Osmanlı Bedevî politikasındaki bu gerçeği yansıtan bir olguydu.

Usûl-i Aşâir kaideleri, kapsamlı hukuki bir yapıya sahip olmamasına rağmen Bedevî toplumu içinde faal bir rol oynamıştır. Osmanlı İdaresi'nin Tanzimat sonrasındaki merkezileşme politikası benimsediği döneme kadar Bedevî aşiretlerin günlük hayatına fazla müdahale edici bir tavır yoktu. Dolayısıyla Usûl-i Aşâir geleneği, Osmanlı merkezi hükümetinin etki alanları dışında devam ediyordu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Tanzimatla başlayan merkezileşme politikası bağlamında Bedevîlerin hayatlarına daha fazla müdahale etmeye başlamıştır. Bu yeni gelişmeler çerçevesinde, Osmanlı devlet adamları daha önce Bedevî şeyhlerinin ve bazen de kadıların denetiminde devam eden Usûl-i Aşâir'i ani bir biçimde kaldıramayacağı konusunda kanaat getirdikleri gibi, İslam şeriatına ve diğer devlet kanunlarına alternatif olması korkusunu taşımışlardır. Dolayısıyla, Usûl-i Aşâir'e temkinli yaklaşarak; geçerliliği geçici bir statü olarak kabul etmiştir. Ancak siyasi ve idari olarak, bu geleneksel usullerin uygulanması, devletin

⁶⁸ Özgür Türesay, "The Ottoman Empire Seen through the Lens of Postcolonial Studies: A Recent Historiographical Turn", *TüresayRevue d'histoire moderne et contemporaine*, S: 60-2, 2013, s. 127-145.

⁶⁹ BOA, A) MKT-MHM, 453-32.

aşiretler üzerinde nüfuz ve hakimiyet kurması için iyi bir araç mı yoksa önünde bir engel mi hususundaki sorular Osmanlı idarecileri arasında hep tartışma konusu olmuştur⁷⁰.

Bu hususta Osmanlı arşiv belgeleri ve idari yazışmalarında kafa karışıklığı ve görüş farklılıkları olmakla beraber, Osmanlıları, Usûl-i Aşâir Bedevî hayatının bir ürünü olup, sosyal bir yaşam biçimi olan Bedevîliği yansıttığını anlamışlardır. Zira, Usûl-i Aşâir, bu yaşam tarzının ve kültürünün bir sonucu olarak ortaya çıkarak Bedevî toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere şekillenmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Usûl-i Aşâir genellikle çöllerde ve kırsal alanlarda yaşayan Bedevî toplumunun özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir yargı sistemiydi. Bedevî kültürünün derin köklerine dayanan bu yapı, aynı zamanda Bedevî toplumunun sosyal dokusunu ve adalet anlayışını temsil ediyordu⁷¹. Osmanlılar da bu durumu tecrübe ettikçe farklı yönleriyle Usûl-i Aşâir'in Bedevîlik ile bağlantıları idrak etmişlerdir. Zaten, Bedevî hayat sürdüren kişiler, devlet dahil olmak üzere aşiretleri dışındaki nizamların karar ve iradelerine şüphe ile bakmaktadırlar. Örneğin, Bingazi mutasarrıf ve kumandanı Tahir bin Ahmed'in Temmuz 1901 tarihinde Şura-yı Devlet'e sunduğu bir arzında Bingazi'deki aşiretlerin idari makamların kararlarını nasıl şüphe ile baktıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Mehâkim-i hukukiyeye sevk ile oraca hal ü fasl etdirilmekte ise de haksız çıkan taraf aleyhine sâdır olan i'lâmın hükmüne adem-i kanaatle bir taraftan istînâf ve temyîz-i da'vâ edilip müdde'îsiyle beynlerinde münâza'un-fih olan arâzi veya kuyu da'vâlarını sürüncemeye düşürmekte ve diğer taraftan da mevsim-i ziraat ve felâhatin mürûr eylemekte olmasını veya suya olan zarûret ve ihtiyacını düşünüp istînâf ve temyîz ettiği i'lâmın kesb-i kat'iyet etmesini beklemeyerek tarafeyn-i mütehâsimeyn ol arâzi veya kuyuyu tasarruf eylemek dâ'iyesiyle birbirleriyle muhâseme ve mukâteleye şurû' etmekte”⁷².

Bin Ahmed'in anlattığı bu durumu anlamak için sosyolojik olarak Bedevî toplumunun belirleyici iki özeliği olan asabiyet ve nesep

⁷⁰ Bkz Ali Al-Verdi, *Lemahatiün İctimaiyye Fi Tarikhi'l- Irak el-Hadis*, Cilt 1, Bağdad 1965.

⁷¹ Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 5-9.

⁷² CBOA, ŞD, 2183-8, 20.

anlayışlarına değinmek gerekmektedir. Asabiyet, grup bağlılığını, dayanışmasını ve grup içindeki bir olma duygusunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, kan bağı, akrabalık ilişkisi ve *cirah* (aşirete iltica ederek koruma talep etmek) mefhumu üzerinden Bedevî fertleri birbirlerine bağlayan duygudur. Nesep ise bir kişinin soyunu, kökenine ve aile ilişkilerine aidiyet ve bağlılık hissiyatını ifade etmektedir⁷³. Asabiyet ve nesebe göre yaşayan Bedevî toplumunda sorumluluk anlayışı kolektif bir boyutta algılanmakta olup toplumun dayanışma ile bütünlüğünün korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu toplumda, bireyler bağımsız fertler değil, genellikle aşiretleriyle bütünleşmiş olarak hareket ederler. Bu yüzden grup içindeki bir kişinin hatası ve davranışları sadece onu değil - özellikle diğer aşiretler karşısında- kendi aşiret üyelerini de bağlar. Bu yaklaşım esasında Bedevîlerin kendi aşiretlerinin bütünlük ve beraberliğini sağlamak ve korumak amacıyla kolektif sorumluluğun önemini vurgulamaktadır⁷⁴. Bu yüzden Bin Ahmed'in anlattığı gibi aşiretler arası bir çatışmada biri katledilirse, maktûl tarafları *ahz-ı intikâm sevda-yı bâtilından vaz geçmeyerek dâima kâtîli veya kabîlesi efrâdından birini veyahut birkaçını katl etmeyi i'tiyâd edinmişlerdir*⁷⁵. Bu anlatıma göre, katilin bütün aşireti intikamı alınması gerekenler arasındadır. Böyle bir durumda hem şeriatin hem de Osmanlı Devleti'nin benimsediği suçun ve hatanın bireyselliği devre dışı bırakılarak suç ve haklılıkta ortaklık ilkesi öne çıkmaktadır.

Bu anlayışın ürünü olan Usûl-i Aşâir de aynı düzeyde kolektif olarak işlemektedir. Dolayısıyla Bedevîlerde, hukukun ve adaletin temel amacı genellikle kolektif iradeyi korumaktır. Bu hukuk anlayışı, aşiret içi meselelerde, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamak için kolektif duyguları inciten, grup normlarına karşı çıkan veya grup huzurunu bozan bireyleri cezalandırmak için kullanılmaktadır⁷⁶. Aşiretler arası meselelerde ise bir aşiretin toplu olarak suçluluğu ve haklılığına işaret etmektedir. Yine Bin Ahmed, deneyimlerinden hareketle bu noktaya dikkatleri çekerken Usul-i Aşâir'in nasıl işletildiğini aşağıdaki ifadeler ile anlatmaktadır:

⁷³ Saad Saad Al-Abdallah EL-Suyan, *a.g.e.*, s. 483-522.

⁷⁴ Aynı belge.

⁷⁵ Aynı belge.

⁷⁶ Ahmet Nazif, *a.g.e.*, s. 14-16.

“Tarafeynin meşâyih ve ukkâllerinden mürekkep bir cem’iyet teşkîliyle tarafeynden birkaç kişi katli ve ne kadar cerh edilmiş ise onları bi’t-ta’dâd katli katle ve cerhi cerha mahsûb etdikden sonra tarafeynin yedinde fazla katli ve cerh kalır ise beyne'l-urbân bir mektûl için ma’rûf ve maktû’ olan otuz bin guruşa diyet kesildikten ve bu diyet-i maktû’anın ne kadar müddet zarfında kabîlce te’diyesi lâzım ise onu taht-ı karâr ve te’mîne aldıktan sonra güyâ aralarında hiçbir vukû’ât sebik etmemiş gibi te’lîf ve ıslâh-ı beyn eylemekte ve aksi hâlinde hangi kabîleden fazla maktûl ve mecrûh vukû’ bulmuş ise o kabîle halkı vakt-i merhûnunu gözederek fırsat buldukda kanlarını ahz ile beyinlerindeki muvâzeneyi muhâfaza eylemekle mükellef olup böyle vahşiyâne bir fikir ve âdeti takip eden ve göçebe hâlinde ve Bedevîyet âleminde bulunan kabâil-i urbânın kavânîn ve mu’âmelât-ı adlîye ile muhâfazaları müşkil olduğu nazar-ı teemmül ve i’tinâyâ alınarak.”⁷⁷

Yukarıdaki belgeye göre, Usul-i Aşâir şu şekilde işletilmektedir; hasım tarafların şeyhleri ve akîl adamları bir araya gelerek, yaşanan çatışmalarda tarafların kayıpları ve yaralıları tek tek sayılıp her biri diğerinin kaybına karşılık konulduktan sonra eşitlik yoksa karşılığı bulunmayan kişiler için de otuz bin kuruş diyet ödenmesine karar vererek hiç çatışma olmamış gibi barışmaktadır. Meseleye vahşiyane bir âdet olarak görmekle birlikte Ahmed Tahir, aslında uygulamanın çatışan ve hasım olan tarafların arasında dengeyi sağlamak için bu yöntemin benimsendiğini de belirtmektedir. Ancak paradoksal bir şekilde kanun ve adlî uygulamalar ile bu âdetlerin paralel yürütülmesinin getirdiği zorluğu da dillendirmektedir. Buna rağmen, Osmanlı idarecileri, mevcut koşul ve ihtiyaçları göz önünde bulundurarak pratik çözümler üretmek için Usûl-i Aşâir’in geçici bir kanun olarak kabul edilmesi esnekliğini göstermişlerdir.

⁷⁷ CBOA, ŞD, 2183/8.

IV. İdari Ve Hukuki Boyutlarıyla Usûl-i Aşâir ve Uygulama Gerekçeleri Etrafında Tartışmalar

Osmanlı Devleti'nin Usûl-i Aşair'in idari ve hukuki geçerliliğini benimsemesi, bir tür idari pragmatizmi yansıtmaktadır. Zira, Osmanlı idarecileri, söylem olarak Usul-i Aşâir'in bir geri kalmışlık ve vahşilik olarak nitelendirdikleri halde güvenlik ve istikrar adına uygulanmasına izin verdikleri gibi denetiminde bile yer almışlardır. Bu hususta, Murat Dağlı pragmatizmin teorik ve felsefi bir bakış açısıyla uygun şekilde tanımlanmadığı ve tarihsel bir perspektiften anlamlandırılmadığı sürece, Osmanlı politikalarının temel yönlerini açıklamak için kullanıldığında, daha çok karmaşıklığa yo açtığını belirtmektedir⁷⁸. Bu noktadan hareketle, Osmanlı'nın idari pragmatizmi, merkezi idarenin stratejik ve pratik sebeplerden dolayı, benimsediği söylem ve genel olarak uyguladığı politikaların aksi istikametine davranması durumuna işaret ettiğini vurgulamakta fayda vardır. Yine Murat Dağlı'ya göre, "politik" kavramı, toplumu meşru bir yapı olarak düzenleyen güç ilişkilerinin yapılandırmasını ifade ederken, "politika" ise bir yönetim biçimi içinde hegemonya oluşturmayı ve sürdürmeyi amaçlayan stratejilere, uygulamalara, kurumlara veya söylemlere atıfta bulunmaktadır.⁷⁹ Dolayısıyla, Osmanlı'nın bir Bedevî politikası olduğunu varsaydığımızda Usûl-i Aşâir'in uygulanması bir politik tutum olarak görülüp pratik nedenlerle politikayı geçici olarak askıya almaya yönelik pragmatist adım olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde, Usûl-i Aşair'in uygulanması genellikle belirli toplumsal koşullar ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerekçelendirilmiştir. Özellikle merkezi otoritenin etkinliğinin sınırlı olduğu aşiret yapısına sahip topluluklarda ve toplumsal huzursuzlukların çözümünde başka bir seçenek olmadığı durumlarda, Usûl-i Aşâir uygulamaları, devlet ve idareciler tarafından tanınması gösterilmesi gerek bir durum olmuştur. Keza aşiret üyeleri arasında, yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için yerel ve geleneksel bir hukuk sistemi olan Usûl-i Aşâir daha

⁷⁸ Murat Dağlı, "The Limits of Ottoman Pragmatism", *History and Theory*, vol. 52, no. 2, 2013, s. 194-213.

⁷⁹ Murat Dağlı, "a.g.m.", s. 194-200.

pratik ve kullanışlıdır⁸⁰. Bu durum devletin yazılı kanunlarına uygun olsa da Arap coğrafyasındaki uzak bir bölgelerde, Devlet için asayiş ve güvenlik daha öncelikli olduğu için, Osmanlı İdareciler, istisnai olarak hukuki otoritelerini askıya alarak idari otoritesini ve siyasi meşruiyetini pekiştirmeye odaklanmıştır.

Yazışmalarda sıkça tekrarlanan, *müstesnâ olmak üzere cihet-i adliyece müdâhale edilmeksizin hükümetçe idareten ve kavâ'id-i aşâire tevfiikan tesviyesi hususuna müsâ'ade buyurulması*⁸¹ cümlesine baktığımız zaman Osmanlı idareciler bilinçli ve pragmatist bir şekilde Usûl-i Aşâir'i uygulamalarıyla kendi kurallarını dondurmakta fakat idari olarak bütün çatışan tarafların hamiliğini üstlenmektedirler⁸². Böylece devlet otoritesi bütün taraflarca meşruiyet kazanmaktadır. Ancak bu uygulama taktiksel ve geçici olsa da Devletin aynı zamanda Usûl-i Aşâir'in hukuksal yönünü kabullendiği anlamına gelmektedir.

Ahmet Nazif Bey, Usûl-i Aşâir kitabında Osmanlı Devleti'nin neden Usûl-i Aşâir'i uygulaması gerektiğini anlatmaktadır. İşaret ettiği temel husus kanun ve hukuk soyut bir kuralcılık meselesi değildir. Hukuk kaideleri somut siyasal, idari ve sosyal faydalar için yapılmaktadır. Bu zeminin sağlanması için hukukun bütün paydaşlar için meşruiyeti ve yeterliliği tartışılmaz olmalıdır. Aksi takdirde, kurallar, beklenen fayda şöyle dursun, yeni sorunlara yol açabilmektedir⁸³. Osmanlı İdaresi'nin de usul ve muhtevası bakımından çoğu durumlarda şeriat ve Osmanlı örfi hukukuna aykırılığına rağmen Usûl-i Aşâir'i tanınması buradan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı belgelerine göre, Usûl-i Aşâir'i uygulamaya izin verilen aşiretler, alışageldikleri örf ve âdetleri dışında herhangi bir hukuki sistemi kabullenmezler. Bir başka deyişle, Osmanlı Devleti'nin onların sorunlarında şer'î ve nizami hükümler vermesi onlar için hiçbir şey ifade etmez. Bingazi örneğinde olduğu gibi sorunlar Usûl-i Aşâir'e başvurmadan devletin istediği şekilde bir çözüme bağlanırsa, aşiret mensupları kişisel teşebbüslerle kendi haklarını aramaya devam etmektedirler. Bu da hukuki

⁸⁰ BOA, ŞD, 2183/8.

⁸¹ BOA, ŞD, 02189/8

⁸² Aynı belge.

⁸³ Ahmet Nazif, *a.g.e.*, s. 4.

olarak ihtilafın konusu olan meselenin devam etmesi yani çözülmemiş olması anlamına geldiği gibi siyasi olarak da devletin meşruiyetini ve otoritesini tehdit etmektedir. Bu durumda insanlar devletin onayı, iradesi ve kontrolü dışında hareket etmektedir. Devletin bunu engellemek üzere hareket etmesi de başka büyük tehlikeleri beraberinde getirecektir. Dolayısıyla iki aşiret arasındaki bir münazaanın isyana dönüşerek bir aşiret veya birkaç aşiret ile devlet arasında bir çatışmaya dönüşmemesi için, Osmanlı yöneticileri Usûl-i Aşâir'in geçici olarak uygulanmasının pratik bir çözüm olduğunu kabullenmişlerdir. Diğer taraftan, Usûl-i Aşâir'in hangi gruplara uygulanacağı da önemli bir tartışma meselesiydi. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin Bedevî aşiretleri seyyar (göçebe), nim-seyyar (yarı-göçebe) ve mutavattın (yerleşik) olarak üç ayrı grupta ayırdığına işaret etmekte fayda vardır⁸⁴. Zira, bu sınıflandırmalar, Bedevîlerin zaman içinde göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçiş sürecinde geçirdikleri değişimleri de yansıtır.

Bu bağlamda, tam bir Bedevîyet, yani geniş çöllerde göçebe hayatı sürdürenlerin Usûl-i Aşâir'den başka bir hukuki nizamı kabullenmeleri zor iken, Bedevîlikten vazgeçip yarı göçebeler ve mutavattın (yerleşik) aşiretler devletin kanunlarına daha yakındırlar. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde hangi gruplara Usûl-i Aşâir'in uygulanacağı konusu, aşiretlerin sosyal, kültürel ve politik dinamiklerine bağlı olarak belirlendiği ve genellikle toplumsal kabul ve meşruiyetle ilişkilendirildiği görülmektedir. Osmanlı idareciler, merkezi ve yerel düzeyde seyyar Bedevî topluluklara uygulanması konusunda mutabıkken diğer gruplar konusunda görüşleri farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bazen yerel idareler Usûl-i Aşâir'i uygulamaya yanaşırken, merkezi idare karşı çıkabiliyordu. Örneğin, Adana Vilayeti sınırlarında yaşayan Beni Asıd ve Dimağa aşiretleri arasında yaşanan bir çatışmanın Usul-i Aşâir'e göre çözüme bağlanması isteği üzerine, Mayıs 1907'de merkezî hükümet daireleri arasında yazışmalara konu olmuş ve sonuçta alınan karar vilayete bildirilmiştir. Hükümet, taraflar arasında sulhun yapılmasının önemini vurguladıktan sonra, adli teşkilatı tamamlanmış yerlerde Usûl-i Aşâir'in uygulanmasını doğru bulmadığını, mamafih iki aşiret arasındaki meselenin de mahkemelerde

⁸⁴ Suavi Aydın-Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihrisi'ül Aşair: Yorumlar ve Çevriyazım*, İletişim, İstanbul 2021, s. 28-31.

görüldüğü çözülmesiyle, ayrıca Usul-i Aşâir ile tarafları uzlaştırmaya gerek olmadığını açıkça beyan etmiştir⁸⁵.

Aynı şekilde merkezi idarenin Usûl-i Aşâir'e tabi olduğunu gördüğü bazı grupların yerel idareciler tarafından bu kategoride olmadıklarının düşünüldüğü örnekler de vardır⁸⁶. Örnekler, Birbiri ile çelişkili görülse de Osmanlı Devleti bir şekilde, pragmatik bir yaklaşımla farklı toplumsal dinamiklere uyum sağlayarak istikrarı korumaya ve toplumsal düzeni sağlama görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Basra'daki bazı aşiretler arasında yaşanan olaylar üzerine hükümet, Usûl-i Aşâir konusunda dikkat çekerek bu hususta güvenliği incelemekle beraber meseleye geçici bir gözle baktığını açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla *dâire-i itâ'ate* (kontrol altına) alınan ve nüfus sayımları tamamlanan aşiretlerde hukuki davaların kanuni yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulanmıştır.⁸⁷ Böylece, bu ikilemin gerekçeleri ortaya konularak nihai amaç gösterilmiştir.

V. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Usûl-i Aşâir'e İlişkin Örnek Olaylar

Osmanlı Devleti'ndeki Usûl-i Aşâir'in uygulama süreçlerini anlamak için, Osmanlı arşivinde *Usûl-i Aşâir*, *Kavâd-i Aşâir* gibi anahtar kelimeleri üzerinden birtakım örnekler incelenmiştir. Arşivde konuyu ele alan tüm belgelere ulaşmak mümkün olmamakla birlikte elde edilen belgeler farklı dönemlerde ve farklı bölgelerdeki çeşitli Usûl-i Aşâir uygulama örneklerini içermektedir. Dolayısıyla genel bir değerlendirme yapma imkânını sunmaktadır. Bu bağlamda, arşivden elde edilen belgelerin incelenmesiyle Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerde ve farklı dönemlerde Usûl-i Aşâir'in nasıl uygulandığı, hangi durumlarda devreye sokulduğu ve ne gibi bir etkisi olduğunu kavramak mümkündür. Belgelerin analizi, Usûl-i Aşâir'in pratikte nasıl işlediğine dair önemli ipuçları sunarak Osmanlı yönetiminin bu alandaki politikalarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Usûl-i Aşâir uygulamalarının sadece hukuki değil, aynı zamanda sosyal, politik ve en önemlisi idari bir yönünün olduğunu göstermektedir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerdeki çeşitli toplumsal dinamiklere nasıl tepki verdiği ve toplumsal dengeyi nasıl korumaya

⁸⁵ BOA, Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M), 245-13.

⁸⁶ Aynı belge.

⁸⁷ BOA, DH. TMIK.M, 164-28.

çalıştığına dair önemli uygulama örnekler gün yüzüne çıkmaktadır. Bu konuda pek çok örnek olmakla birlikte burada sadece üç tanesi ele alınacaktır.

Örnek 1: Basra Vilayeti'nde yer alan "Sûkü'ş-Şüyuh" kazasında, 1903 yılında, Merce ve Beni Çingen aşiretleri arasında yaşanan bir çatışma ve bu çatışmanın Usûl-i Aşâir 'e başvurarak çözüme bağlanmasına dair detaylar bulunmaktadır. Olay ilk olarak Müntefik Bidâyet Mahkemesinde görülmüştür. Mahkeme suçlu bulduğu kişilere on beş yıl kürek cezası vermiş, onların bazı medeni haklarını düşürmüş ve mülklerine el koymuştur. Ancak Basra Vilayeti, kararının uygulamaya konmasının ciddi sorunlara yol açacağını öngörmüş ve bu konuda Sadarete müracaat etmiştir. Basra valiliği, bu iki aşiret arasındaki münazaa ve çatışmalara yüzlerce kişinin katıldığını belirlemiştir. Mahkeme kararlarının hepsinin uygulanması halinde aşiret mensuplarının yüzlercesinin mahkûm edilmesi gerekeceği bunun ise uygulamada mümkün olmadığı, hatta mümkün olsa bile birçok kimseye manevi zarar göreceği gibi vilayet idaresinin de zor durumda bırakacağını hükümete bildirerek mahkeme kararına rağmen çözüm arayışını sürdürmüştür⁸⁸.

Bu olayda Basra Vilayeti ile hemfikir olan Sadaret, *cihet-i adliyeden müdâhale edilmeksizin hükümet-i mahalliyece idareten kavâ'id-i aşâyire tevofikan tesviyesi*'ni tavsiye ederek mahkemeyi devre dışı bıraktığı gibi, bu hadiseden oluşan (hakk-ı umumi)kamu haklarının affını dahi uygun görmüştür⁸⁹.

Örnek 2: 1904 yılında Halep'te, Aneze aşireti ile Akidan aşireti arasında yaşanan kavga ve gerginlik hakkındadır. Halep Valisi'ne göre bu olayda, Akiden aşireti, Aneze aşiretinin 200 kadar hanesini yağmalamakla beraber büyük miktarda hayvanlarını ve eşyalarını gasp etmiştir. Ayrıca, birkaç kişiyi de katletmişlerdir. Bu vahim olayların bölgedeki asayiş ve düzen üzerinde derin etkiler bırakması kuşkusuzdur. Bu sebeple, söz konusu urbanın (Aneze ve Akidan) teskini için derhal ciddi tedbirler alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, vilayet Müfreze Kumandanlığının derhal harekete geçerek aşiretlerin kızgınlarını yatıştırılmasını sağlamış ve olayların büyümesini önleyecek askeri tedbirleri almıştır⁹⁰.

⁸⁸ BOA, DH, TMIK.M, 164-28.

⁸⁹ Aynı belge.

⁹⁰ BOA, DH, Muamelat (TMIK.M)175-41.

Belgelerden anlaşıldığına göre bu sorun iki aşamalı bir süreç ile çözüme kavuşturulmuştur. Birinci aşamada, askeri tedbir alınarak livaya yerleştirilen askeri müfrezenin yarısı olay yerine gönderilerek çatışan tarafları teskin edip ayırmıştır. İkinci aşamada ise Usûl-i Aşâir devreye sokularak vilayetten ve bazı aşiret⁹¹ önderlerinden oluşan bir sulh komisyonu kurulmuştur. Sulh komisyonu taraflar arasında arabuluculuk yaparak uzlaşmalarını sağlamış ve uzlaşmayı da karşılıklı taahhüt ve senetlere bağlamıştır⁹².

Örnek 3: 1908 yılında gündeme gelen bu örnekte, Rakka kazasının Sence nahiyesindeki aşiretler arasında uzun süredir devam eden husumet ve çatışmaların sonlandırılması amacıyla alınan önlemlerden bahsedilmektedir. Oldukça dikkati çeken bir uygulama ile burada yerel idareciler de sürece katılmışlardır. Aşiretler arasında uzlaşının sağlanması için Usul-i Aşâir'e başvurarak aşiretlerin hakemliklerine rıza gösterdikleri isimler devreye sokulmuş, ayrıca sancak idare meclisinin bir üyesi (Hacı Abdullah) ve yazı işleri müdür muavini görevlendirilerek aşiretler arasında düşmanlığı sonlandıracak bir barış anlaşması sağlanmıştır⁹³.

Bu çalışmada değerlendirilen söz konusu üç örnek Irak ve Suriye coğrafyasının farklı bölgelerinden seçilmiştir. Bununla birlikte, Usûl-i Aşâir'in Arap Yarımadası, Yemen ve Trablusgarp gibi Bedevîlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde uygulandığına dair belgeler bulunmaktadır⁹⁴. Bu belgeler incelenen örnekler kadar ayrıntılı olmasa da bu bölgelerde Usûl-i Aşâir'in benzer olaylarda uygulandığını göstermektedir. Bu örnekler Osmanlı'daki Usûl-i Aşâir'in kimlere ve nerelerde uygulanacağıyla ilgili farklı görüşler ortaya koymaktadır. Belgelerde incelenen olaylara ve sonuçlarına bakıldığında, bu konuda kesin bir standart olmaması dikkat çekicidir. Osmanlı idarecileri, yerel veya merkezi düzeyde tecrübe ve kişisel değerlendirmelerine dayalı olarak, hangi uygulamanın daha pratik ve faydalı olacağını olay bazında belirlemişlerdir.

Hatırlanacak olursa, Usûl-i Aşâir isimlendirmesi Osmanlı'ya ait olsa da Bedevî geleneğine bağlı bu kurallar Bedevî toplumlarında, Osmanlı Tarihi

⁹¹ BOA, Yıldız Mütenevvi (Y.MTV), 192/173, 1.

⁹² BOA, DH. TMIK.M, 175-41.

⁹³ BOA, DH. TMIK.M, 273-56.

⁹⁴ BOA, BEO, 3775-283112. BOA, Y.MTV, 233-51.

dışında oluşmuş ve gelişmiştir. Dolayısıyla Osmanlı arşivindeki örnekler sadece Osmanlı Devleti'nin Usûl-i Aşâir'e yaklaşımıyla ilgilidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin bu uygulamalara olan müdahaleleri de Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzu, gücü ve politikasıyla orantılı olmuştur. Bu sebeple Suriye ve Irak coğrafyasında yaşanan örnekler arşivlere daha fazla yansımıştır. Diğer taraftan örneklerin hepsinin zamansal olarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına denk gelmesi, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Arap coğrafyasındaki Bedevî aşiretlere daha fazla müdahale etmeye başladığına işaret etmektedir. Özetle Osmanlı İdarecilerinin Usûl-i Aşâir uygulamalarını tanıması, bu coğrafyada yerel düzeyde yaşanan bir değişimden ziyade Osmanlı merkezi idaresinin yaşadığı dönüşümü yansıtmaktadır.

S o n u ç

Osmanlı Devleti'nin demografik yapısına bakıldığında nüfusunun önemli bir bölümünün göçebe veya yarı göçebe ya da bir şekilde göçebelikten yerleşik hayata geçenlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum merkezden taşraya doğru gittikçe çok daha belirgin bir şekilde müşahade edilmektedir. Yine bu durum devletin resmi kayıtlarında da sosyal hayat biçimlerine göre yerleşik veya haymenişin (çadırda oturan) şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bu anlamda Arap coğrafyasındaki Bedevî aşiretler önemli bir demografik yapı oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, modern dönemde yaşadığı dönüşümler sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bedevî hayat olgusunu bir istisnai durum ve bir geçiş dönemi olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda bir taraftan güvenlik politikaları ile devletin otoritesi güçlendirilirken diğer taraftan bu geçici durumun "dâire-i medeniyete idhâl" söylemiyle diğer devlet tebaasında olduğu gibi Bedevîlerin de standart kanun ve nizamların içine alınması için çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, geçişin pratik bir şekilde yaşanması için geçici ve dönüştürücü önlemler alınması gerektiğini düşünen Osmanlı merkez ve taşra yöneticileri Usûl-i Aşâir uygulamalarını politikalarının bir parçası olarak benimsemişlerdir. Bu yaklaşım, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinin stratejik hedeflerine ulaşmak için taktiksel adımlara başvurmanın en rasyonel yöntem olduğuna inandığını göstermektedir. Osmanlı yöneticileri merkezi idarenin vizyonu ile periferideki Bedevîler arasındaki mesafeye göre adım atmışlardır. Bazı durumlarda merkezin

istekleri tamamen uygulanmış, bazen de yerel gerçekler göz önünde bulundurularak yerinden çözüme rıza göstermişlerdir. Ancak her iki durumda, devletin siyasi nüfuzu, güvenlik kontrolü ve mali çıkarları vazgeçilmez bir öncelik olmuştur. İncelenen örneklerde de görüldüğü gibi, Osmanlılar Usûl-i Aşâir kavramını ve uygulamalarını istisnâ hukuki bir nizam olarak kullanarak istedikleri birçok idari hedefe ulaşmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁹⁵

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

ABU-RABİA, Aref, *Bedouin Century, Education and Development Among the Negev Tribes in The Twentieth Century*, Berghahn Books, New York-Oxford 2001.

AKIN, Tutku, "A Literature Review: The Relationship Between the Ottoman Empire and Tribes in the XIX the Century", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 20, S. 40, 2022, ss. 1-25.

AL-VERDİ, Ali, *Lemahatün İctimaiyye Fi Tarikhi'l- Irak el-Hadis*, C. 1, Bağdad 1965.

AVCI, Yasemin, "The Application of Tanzimat in the Desert: The Bedouins and the Creation of a New Town in Southern Palestine (1860–1914)", *Middle Eastern Studies*, vol. 45, no. 6, 2009, s. 969-983.

AYDIN, Erdal - Çiftçi, Suavi. *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihrisü'l Aşair: Yorumlar ve Çevriyazım, İletişim, İstanbul 2021.*

AZIZOVA, Elnure, "Zübyan", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 527.

BAILEY, Clinton, *Bedouin Law From Sinai and the Negev*, Yale University Press, New Haven London 2009.

BARAKAT, Nora, *Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire*, Stanford University Press, Stanford 2023.

⁹⁵ Belge numaraları ilgili yerlerde gösterilmiştir.

- , "Marginal Actors? The Role of Bedouin in the Ottoman Administration of Animals as Property in the District of Salt, 1870-1912", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no: 58, 2005, s. 105- 134.
- BARAKAT, Nora Elizabeth, "Making 'Tribes' in the Late Ottoman Empire." *International Journal of Middle East Studies* 53, no. 3, 2021, s. 482-487.
- BEN-BASSAT, Yuval, "Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine, 1865-1908", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, no: 58, 2015, s. 135-162.
- CEYLAN, Ebubekir, "Carrot or stick? Ottoman tribal policy in Baghdad, 1831-1876", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, vol. 3, no. 2, 2004, s.169-193.
- ÇICEK, M. Talha, *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.
- DAĞLI, Murat, "The Limits of Ottoman Pragmatism", *History and Theory*, vol. 52, no. 2, 2013.
- DERINGİL, Selim, "They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, no. 2, 2003, ss. 311-342.
- DOLBEE, Samuel, "The Desert Frontier: Borderlands of Empire and the Making of Modern Syria in the Late Ottoman Period." *Past & Present*, 239, no. 1, 2018, s. 181-217.
- EL-SUYAN, Saad Saad Al-Abdallah, *el-Sahra-ül Arabiye: Sagafatüha ve Şiirüha Abr el-Usur, Kiraa-ün Ansurubolojiyah*, Arab Network for Research and Publishing, Beirut 2021.
- FAYDA, Mustafa, "Bedevî.", *TDVİA*, C. 5. İstanbul 1992, s. 311-317.
- FAYDA, Mustafa, "Beni Abs", *TDVİA*, C. 1, Ankara 1988, s. 312.
- GÖLBAŞI, Edip, "19. Yüzyıl Osmanlı Emperyal Siyaseti ve Osmanlı Tarih Yazımında Kolonyal Perspektifler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, S. 13, 2011, s. 199-205.
- GÜNER, Selda, "16. ve 18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Arabistan'ında Merkez-Kaç İlişkileri: Eşkîyâ-yı Urbân ve Devlet", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 52, S. 3, 2019, s. 67-93.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2020.
- HATHAWAY, Jane, *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516–1800*, Routledge, London 2013.
- KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- *Osmanlı Arapları: Hilafet, Siyaset, Milliyet 1798-1918*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- KURTAŞ, M. Çağlar, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 1, 2019, s. 399-411.
- LANCASTER, William – Lancaster, Fidelity. "The Concept of Territory Among the Rwala Bedouin.", *Nomadic Peoples*, no. 20, 1986, ss. 41–48.
- MARDIN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler*, Derleyen: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim, 24. Baskı, İstanbul 2015.
- MUHAMMED HACCA, Adil, *el-örfü'l-aşayir Fil İslah*, Dar-ul Halil, 3. Baskı, Filistin 2013.
- NAZIF, Ahmed, *Usûl-i Aşâir*, Galata Lusyen Matbaası, İstanbul (H: 1331) M: 1912-13.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İÜEF, İstanbul 1963, s. 13-14.
- ROGAN, Eugene L., *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan 1850-1021*, Columbia University Press, New York 1999.
- SHALHOUB, Nadera - Abdel Baqi, Mustafa, *el-Kadau' ve es-sulhu'l aşâyiri ve eseruhüma a'la el-kada'en-Nizami Fi Filistin*, Birzeit Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kudüs 2003.
- STEWART, Frank H., "Customary Law among the Bedouin of the Middle East and North Africa." In *Nomadic Societies in the Middle East and North Africa*, ed: Dawn Chatty, Brill, London 2006, s. 239–279.
- TÜRESAY, Özgür, "The Ottoman Empire Seen through the Lens of Postcolonial Studies: A Recent Historiographical Turn", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, VOL. 60-2, 2013, ss. 127-145.

YEŞİL, Fatih - Çelik, Yüksel. Osmanlı Modernleşmesinde Tereddüt ve Teceddüt Yılları (1768-1908), VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

ZEKERİYA, Vasfi Ahmed, Aşayirü'ş- Şam, Daru'l Fikri'l Muasır, Beyrut 1983.